

La Habana :

Una crònica del Congrés Pedagogia '99

*Isabel Carrillo, Universitat de Vic,
Biel Caldentey i Vicenç García, STEI
Febrer 1999*

Cuba¹, "tumultuosa como sus huracanes, dulce como su azúcar, soñadora como sus poetas, altiva como sus palmas reales o sensual como su música y su gente."² ¿Es Cuba un país de somni o un país on no és possible

somniar ? ¿Es el malecón "el centro espiritual de La Habana"³, o és el límit i la frontera de la llibertat? En aquest breu espai de temps viscut a La Habana⁴, amb motiu del "Encuentro por la unidad de los educadores lationamericanos, Pe-

dagogía 99", aquesta ciutat i la seva gent ens han portat a una successió de contradiccions, interrogants i descobriments. Entendre la realitat d'aquest país, de la revolució i de la seva situació actual, exigeix una anàlisi més àm-

Vista del Malecón i de la badia de l'Havana.

plia i global⁵ que permeti comprendre com la seva trajectòria històrica ha anat configurant una identitat complexa i diversa, una realitat que omple els sentits de l'estranger amb les seves expressions, amb la comunicació oberta de la gent, amb el ritme de la música, amb la vida en comú de les diferents ètnies i cultures.

És Cuba un país que va apostar per l'educació com a eix de desenvolupament humà, i que en aquest Congrés de Pedagogia s'ha mostrat als altres. Sembla que Cuba és un mirall pels països de l'Amèrica Llatina. Així es confirma en els resultats del "Primer Estudio Internacional realizado por el Laboratorio Latinoamericano de Evaluación de la Calidad de la Educación". Aquesta investigació, desenvolupada per la Oficina Regional de Educación de la UNESCO para América Latina, mostra com Cuba es situa en el primer lloc dels països que respecten la qualitat de l'educació, liderant també els resultats relatius als factors associats al rendiment acadèmic.⁶

Però avui Cuba no pot morir en el discurs dels assoliments de la Revolució de 1959⁷, ni tampoc en els resultats espectaculars d'aquesta recerca. La falta de recursos, que hem observat en visites a les escoles, i els salaris baixos del professorat, fan perillar, entre altres factors, l'educació i la renovació pedagògica. El passat hauria de crear nous espais de pensament, nous projectes pedagògics per inventar i construir des del present el futur, els nous reptes de l'educació a les portes del S.XXI (aquesta reflexió es va manifestar en diferents moments del congrés on alguns delegats van explicitar que "las diferentes aportaciones y reflexiones realizadas por los países participantes parten de la historia, pero esto ha de servir para entender el presente y proyectarse hacia el futuro"). No és suficient que les veus de José Martí, Che Guevara i Fidel Castro omplin la vida social i l'escola nodrint el pensament dels infants des de les

primeres edats. A les escoles visitades hem observat la presència de la imatge del Che a les aules; per altra part, els discursos de Fidel són objecte d'anàlisi per part dels infants en assignatures com l'educació cívica; Martí forma part de la literatura que es llegeix i, a més, els seus missatges

diària, han d'integrar nous pensaments que permetin construir la nova educació i formar als ciutadans i les ciutadanes de la societat actual i del futur.

En el *Palacio de Convenciones* i en el *Teatro Karl Marx* de La Habana, espais on s'han desenvolupat les

Escola René Fraga Moreno.

identifiquen als grups i són lemes presents a la vida de l'escola: "No hay más patria, cubanos, que aquella que se conquista con el propio esfuerzo" (lema identificatiu d'un grup de quart grau de l'escola de primària René Fraga Moreno de La Habana Vieja). L'espai de coneixement i de crítica ha d'obrir-se, ha de permetre parlar lliurement des de la dignitat; dignitat que, en paraules d'una mestra jubilada que conversa amb nosaltres al carrer ("Fidel nos ha dado

diferents activitats del "evento"⁹ entre els dies 1 i 5 de febrer de 1999, s'han donat a conèixer el treball educatiu de Cuba i també la realitat escolar i la investigació pedagògica d'altres països de l'Amèrica Llatina i Europa. És aquest un Congrés de participació multitudinària (entre 4000 i 5000 persones de més de 7000 inscrits) on és principalment Cuba qui es mostra al món explicitant els principis bàsics de la seva educació: "La escuela constitu-

Sembla que Cuba és un mirall pels països de l'Amèrica Llatina

dignidad")⁸, va formar-se amb la revolució i ha permès sobreviure i avançar en aquests anys de tancament i bloqueig. Els missatges de la revolució ("Viva Cuba libre"; "Perdura lo que un pueblo quiere"; "Resistir, luchar y vencer"; "Hagan lo que hagan no podrán doblegar jamás a Cuba"; "Por la vida, no al bloqueo"; Tu ejemplo vive, tus ideas perduran"...), presents en la vida

ye el eslabón principal de la educación en mancomunada labor con la familia y las organizaciones políticas, de masas y sociales. El Estado Cubano, con la participación y respaldo de las organizaciones, políticas y de masas es el encargado de la estructuración y funcionamiento de un sistema nacional orientado al desarrollo de la educación de las nuevas generaciones en un proceso

docente educativo integral, sistemático, participativo y en constante desarrollo, que se apoya en los principios siguientes: El principio de carácter masivo de la educación (...) El principio de estudio y trabajo (...) El principio de la participación de toda la sociedad en las tareas de la educación del pueblo (...) El principio de la coeducación (...) El principio de la gratuidad (...)»¹⁰. És molt elevat el nombre de participants dels països de l'Amèrica Llatina, fet que es justifica ja que aquest congrés es converteix en el fòrum on és possible escoltar les veus del treball i del pensament educatiu de totes aquelles persones, mestres i professorat universitari, que individualment o en grup volen expressar en veu alta i donar a conèixer la seva activitat, les seves preocupacions, les seves il·lusions i els seus reptes. El congrés és un espai d'intercanvi i d'aprenentatge¹¹.

Durant cinc dies en el Congrés Pedagogia'99 s'han desenvolupat diferents activitats en forma de cursos, conferències especials, simposis, taules rodones o panells. Els temes treballats en les diferents comissions són els que a continuació es relacionen: ciències pedagògiques; desenvolupament de la intel·ligència i la creativitat; societat, família i escola; educació laboral i formació tècnico-professional; psicologia pedagògica; formació inicial i permanent del personal docent; ensenyança de les ciències socials; ensenyança de les ciències exactes i naturals; ensenyança de les llengües i l'art; educació pre-escolar; educació primària; educació bàsica i mitja superior; educació d'adults; educació especial; pedagogia de l'educació superior; direcció, organització i supervisió escolar; tecnologia educativa; educació física i esport; simposium sobre formació de valors; i simposium sobre qualitat de l'educació. També durant aquests

dies s'han organitzat visites de coneixement de la realitat educativocultural -centres pedagògics, museus...- i de coneixement del país. De forma continuada s'han projectat documentals didàctics i diverses editorials cubanes i estrangeres han exposat materials i recursos per a l'ensenyament.

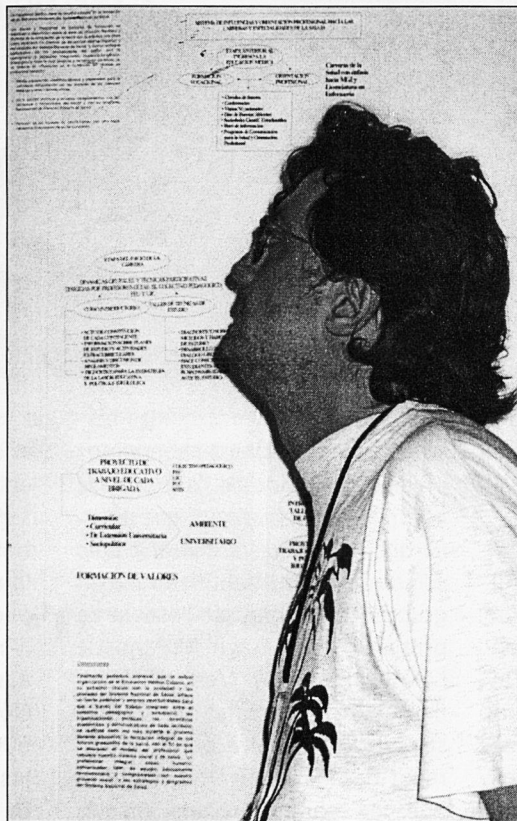
Si bé són molts els temes treballats en aquest congrés, el tema més significatiu i que ha generat

que tengan una conciencia crítica, sepan analizar y enjuiciar (...) los maestros tenemos que ser los primeros en luchar, los últimos en dejarnos vencer.»¹²

L'altre gran tema d'interès, tractat en les diferents comissions de treball, ha set la qualitat educativa i els perills i dificultats que planteja el neoliberalisme i la globalització de la societat actual: "La escuela tiene (...) un gran compromiso, pues la sociedad neoliberal pretende hacer de la educación un producto más del comercio y se promueve como lo óptimo el tener más y no el ser más: primero se es cliente; luego, persona."¹³

D'igual forma aquests temes van estar presents en la conferència inaugural i en el balanç del congrés realitzat pel ministre d'educació i en la conferència de cloenda pronunciada per Fidel Castro on el "comandante en jefe" emfatitzava també la importància del congrés i del debat sobre l'educació: "Estos congresos son más necesarios ahora que nunca, forman parte de una lucha por la educación, por la supervivencia, por la humanidad, por la integración de nuestros países, para salvar nuestra identidad. Es una lucha por el mundo, ya ni siquiera por nuestro continente. (...) el Jefe de la Revolución subrayó la importancia de crear valores solidarios en el ser humano (...) Destacó que si hemos logrado desarrollar una enorme capacidad de resistencia, ha sido por el capital humano cultivado. Tenemos en los docentes un sector verdaderamente revolucionario y heroico."¹⁴ Aquest és el principi i el repte que vol mantenir Cuba.

En el marc de les activitats programades pel congrés, durant aquests dies també hem pogut visitar diferents centres educatius: Instituto Preuniversitario en el Campo Che Guevara (els IPUEC són centres de formació prèvia a

Biel Caldentey davant un panell explicatiu.

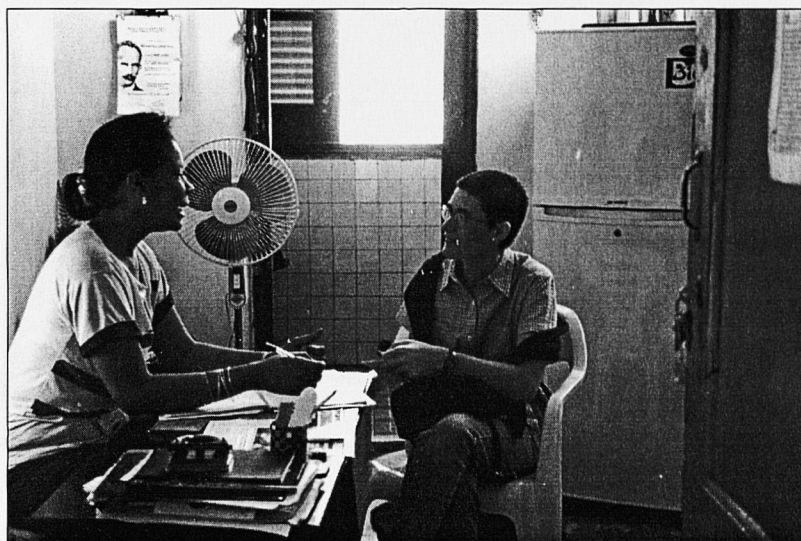
més participació ha set el simposium sobre formació de valors. Així va quedar recollit en la premsa del país: "La formación de valores, un problema pedagógico y un reto a la escuela actual, con esa propuesta de análisis comenzó el simposio sobre el tema (...) no se trata de un asunto posible de reducir o enmarcar en una asignatura o materia. Entre las premisas para lograr éxito, está el contar con maestros y profesoras portadores de la ética que tratan de cultivar (...) No le puedo decir a mis alumnos -comentó una profesora- que dejen de ver esa televisión cargada de violencia... de antivalores, pero sí prepararlos para

l'educació superior que desenvolupen els graus 10, 11 i 12; es basen en el principi d'estudi-treball, combinant les activitats docents amb les tasques agrícoles durant el curs escolar; Escuela Primaria Cinco de Septiembre i Escuela Primaria René Fraga Moreno (escoles de formació elemental general responsabilitzades de la formació escolar de primer a sisè grau)¹⁵; Círculo Infantil Nené Traviesa (els Círculos són centres on es forma als infants dels 6 mesos als 5 anys)¹⁶. L'observació de la realitat d'aquestes escoles permet tenir una visió genèrica de l'estructura del sistema educatiu¹⁷, de l'organització escolar, dels continguts i de les metodologies d'ensenyament. Si bé aquesta visió és parcial, sí que possibilita tenir una imatge de com és l'educació en aquest país.

L'Institut Preuniversitari en el Campo Che Guevara va néixer a la zona de Ceiba l'any 1971. El gran edifici de formes rectangulars està ubicat al camp. Des dels seus inicis va posar en pràctica el principi de Martí de relacionar l'estudi amb el treball en el procés de formació integral dels joves. És un centre gratuït que acull uns 600 alumnes (noies i nois de 16 a 18 anys), en règim d'internat (excepte el cap de setmana), que reparteixen la seva jornada entre les activitats de les diferents assignatures i el cultiu de tarongers. La finalitat és formar l'home nou, amb mentalitat de productor (no de consumista). En paraules del director quan es va fundar l'escola es va dir *"aquesta és l'escola nova i avui es diu aquesta és l'escola del futur"*. La formació d'aquests adolescents inclou anglès i "computación" (elements bàsics del progrés), i assignatures com el marxisme i la defensa nacional, continguts que es consideren necessaris per fer perdurar els principis de la revolució i per estar preparats front les forces invasores.

L'escola de primària Cinco de Septiembre està situada al muni-

cipi de La Habana, en el barri de La Linda (barri conformat per una comunitat d'edificis de 3/4 pisos d'alçada, bastant deteriorats, encara que ens informen van ser construïts fa uns 15 anys). L'edifici de l'escola guarda la mateixa estructura arquitectònica que els pisos, on el ciment deixa poc espai a les zones verdes. D'aquesta escola centra la nostra atenció la

Isabel Carrillo amb Lázara Herrera, directora de l'escola René Fraga Moreno.

presentació que realitzen dels "Círculos de interés". Els "círculos" estan formats per un petit grup de nens i nenes que comparteixen el mateix interès per un tema, és a dir, els grups es formen a partir de la motivació dels infants per conèixer i profunditzar en determinats continguts, habilitats... (els continguts poden ser diversos: fer teatre, música coral, educació sexual,...). Cal indicar que l'elecció està mediatitzada per l'adult; l'infant forma part d'un o més "círculos" i pot canviar cada any. Normalment la responsabilitat de desenvolupar els "círculos" no és assumida per la mestra, sinó per l'ajudant pedagògica de l'aula.¹⁸

L'escola de primària René Fraga Moreno està situada a La Habana Vieja. Ocupa un dels edificis de la Plaça del Cristo, d'un espai que forma part del museu d'arquitectura centenària de la ciutat. Arribar a primera hora, abans que els infants omplin la vida de les aules, és tota una sorpresa. És a

la plaça on cada dia es desenvolupen els primers moments de la vida escolar. Els infants, alguns acompanyats de les mares, formen a l'entrada de l'edifici. Un grup de quatre infants de diferents edats, situats front les files, són els encarregats de conduir l'acte. Darrera, en el petit espai que precedeix a la porta de l'edifici, dos infants es situen al costat

de la bandera. El ritual comença i les ordres es van succeint fins el moment que l'últim infant de la última fila desapareix per la porta de l'escola després de seguir la seqüència d'ordres: *"Firmes* (tots els infants es posen rectes amb la cara alçada mirant al front); *Preparados para izar la bandera*; *Firmes*; *Preparados para saludar* (els infants responsables de la bandera l'aixequen i la resta d'infants saluden militarment); *Firmes*; *Preparados para cantar ...* (canten un himne); (a continuació fan lectures de personatges, informen de les activitats de l'escola i també, un responsable de cada grau seguint l'ordre de les files dels més petits als més grans informa de la puntualitat i l'assistència); *preparados para cantar la internacional* (canten); *Pioneros, por el comunismo, seremos como el Che* (finalment els infants entren a l'escola)".

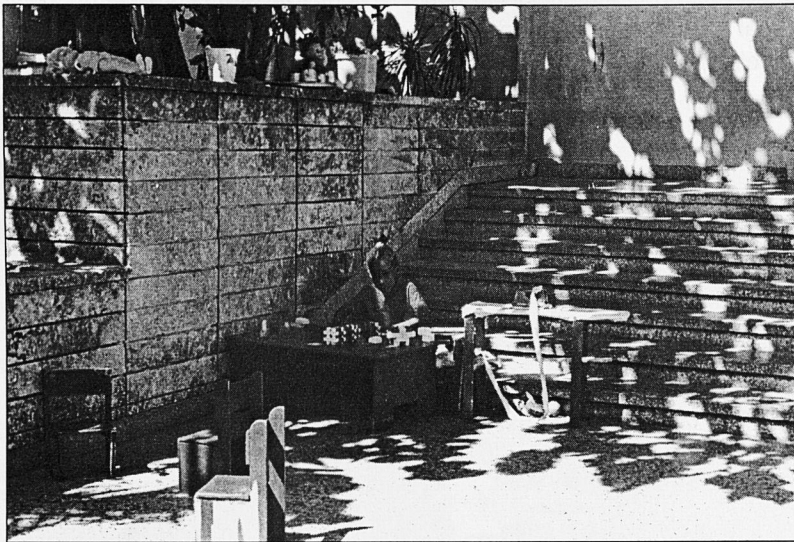
El Círculo Infantil Nené Traviesa (el nom és d'un conte de J. Martí) està ubicat a la comunitat escolar

de La Libertat de La Habana. És un centre concentrat que acull infants únicament de cinc anys. Els edificis que integren l'escola comparteixen l'espai amb les zones exteriors (de pati) on les nenes i els nens realitzen diferents activitats (segons ens infor-

observar el treball habitual a l'escola.

En els centres visitats hem observat com la disciplina autoritària conviu amb les relacions cordials i obertes entre iguals i amb les mestres i els mestres. El sistema

estimular el progrés dels infants (emulació present inclòs en el color dels uniformes que diferencien les etapes educatives i en el color del mocador del coll que indica el grau). Els resultats marquen una trajectòria acadèmica competitiva, on el respecte i l'ajuda entre iguals també estan presents. L'expressió de petits i grans sorprèn el visitant; l'educació a Cuba cultiva la capacitat de comunicar-se a través dels diferents llenguatges. □

Alumna d'un Círculo Infantil.

men). El dia de la nostra visita tots els infants ocupaven els espais exteriors i, de forma aparentment lliure, estaven desenvolupant activitats de joc simbòlic (observem en aquesta escola bastant material didàctic). Habitualment la mestra participa d'a-

assembleari i la participació dels alumnes en la vida del centre i en l'equip directiu també són trets que caracteritzen aquestes escoles que no oblidem la seva revolució (en entrar a les aules llegim a la pissarra la ciutat i el dia "La Habana Vieja 5 de febrero de

Saludant la bandera abans d'entrar a classe.

quests jocs per dirigir i guiar l'activitat amb la finalitat de treballar els continguts objecte d'aprenentatge. Altres activitats preparades per la nostra visita impedeixen

1999". i a continuació "Año 40 del Aniversario del Triunfo de la Revolución"). L'educació, gratuïta des de les primeres edats a la universitat, utilitza l'emulació per

NOTES

¹ La República de Cuba és un arxipèlag format per 3.712 illes, illots i niells. Ocupa una superfície de 110.922 kilòmetres quadrats. Aquesta illa és la més gran de les Antilles. Estreta i allargada, amb una geografia vairada, vegetació exuberant, fauna diversa, una extensa costa i un clima subtropical.

² Ortega, F. "Destellos de un edén con mil caras". Geo. N° 144, enero 1999, p. 66.

³ Ortega, F. "Destellos de un edén con mil caras". Geo. N° 144, enero 1999, p. 67.

⁴ "Tras abandonar los palmerales que rodean el aeropuerto José Martí, uno penetra en las tres habanas, la revolucionaria, la colonial y la americana. Claro que hay una cuarta ciudad, la de la periferia, de inmensas distancias y calles anchas, diseñada para los automóviles del pasado." Ortega, F. "Destellos de un edén con mil caras". Geo. N° 144, enero 1999, p. 66.

⁵ L'objectiu d'aquest article no és valorar la realitat de Cuba, sinó únicament descriure les activitats i els temes tractats en el Congrés, així com les observacions realitzades durant l'estada a La Habana.

⁶ Aquests resultats van ser exposats per Fidel Castro el divendres 5 de febrer durant la conferència final del Congreso Pedagogía'99. El diari Granma del dissabte 6 de febrer recull una síntesi del discurs i d'aquest estudi.

⁷ "En la esfera de la educación, los ingentes esfuerzos del Gobierno Revolucionario tuvieron como contenido esencial dar solución a los grandes problemas del pasado neocolonial, la reorganización y tecnificación del Ministerio de Educación y la toma de medidas inmediatas para eliminar el analfabetismo y garantizar la extensión de los servicios educacionales. (...) La ley que establecía la primera Reforma Integral de la Enseñanza se promulgó en diciembre de 1959, la cual dispuso adoptar una nueva organización y determinó el objetivo fundamental de la educación de acuerdo con los intereses de la Revolución : el pleno desarrollo del ser humano." Ministerio de Educación (1999). *La educación en Cuba*, p.7.

⁸ "(...) La Habana, una ciudad acogedora como muy pocas y muy propicia al encuentro, a pesar de su gran tamaño. Es difícil caminar un rato sin trenzar una o varias conversaciones." Martínez, A. "Un tesoro llamado Habana." *Geo.* N° 144, enero 1999, p. 86.

⁹ La celebració d'activitats d'aquestes característiques omplen la vida de la ciutat. Per una part perquè l'educació és important en el país. Per una altra, perquè això suposa expansió turística i entrada de divises. El dòlar inunda els carrers de La Habana i l'estranger, que passa de forma ràpida per aquesta ciutat, no arriba a conèixer la moneda del país (moneda pràcticament inexistent en els locals de trànsit de turistes). A més, els mitjans de comunicació del país (premsa, televisió, ràdio) omplen les seves notícies amb el dia a dia de les activitats que es realitzen. En aquests dies que s'ha desenvolupat el Congrès Pedagogía'99 tot el país estava informat del que passava ; tot el país podia escoltar i llegir les paraules de les conferències pronunciades pels diferents ministres del govern de Cuba i pel seu comandant, Fidel Castro.

¹⁰ Ministerio de Educación (1999). *La educación en Cuba*, pp.13-15.

¹¹ Después de la visita a l'escola de primària Cinco de Septiembre una maestra s'expressava amb aquestes paraules : "Aprendí mucho. Me dieron muchas ideas".

¹² Rubio, V. "Misión estratégica tienen educadores lationamericanos". Granma, miércoles 3 de febrero de 1999, p. 3.

¹³ Rubio, V. "Misión estratégica tienen educadores lationamericanos". Granma, miércoles 3 de febrero de 1999, p. 3.

¹⁴ Paraules i impressions recollides en la premsa : Mas, S. y Rubio, V. "Cuba demuestra que en educación se puede hacer mucho con muy poco". Granma, sábado 6 de febrero de 1999, p. 1.

¹⁵ Els preuniversitaris i les escoles de primària formen part de l'educació general politècnica i laboral : "Constituye la base de los restantes subsistemas de Educación y abarca el universo mayor de la población en edad escolar. Entre sus objetivos fundamentales tiene el de contribuir a la formación integral de la personalidad basada en la estrecha relación que existe entre la educación y la enseñanza. Dicho objetivo se logra mediante la transmisión de conocimientos básicos de las distintas disciplinas, la formación de sentimientos y convicciones, la educación estética y la cultura física, el conocimiento elemental de los principios de la técnica relacionados con la actividad productiva, así como el desarrollo de capacidades, habilidades y hábitos que les permitan a los educandos incorporarse a la vida laboral con un adecuado nivel de preparación o realizar otros estudios." Ministerio de Educación (1999). *La educación en Cuba*, p. 24.

¹⁶ Els círculos són els responsables de l'educació preescolar : "Constituye el eslabón inicial de todo el Sistema Nacional de Educación, en el cual se sientan las bases para el desarrollo de la personalidad del niño en la etapa preescolar y lo prepara paulatinamente para su ingreso en la escuela.

la. (...) dos objetivos fundamentales: uno, garantizar el desarrollo integral de los niños en el orden físico, intelectual, moral y estético y, dos, propiciar una preparación adecuada para su futuro aprendizaje escolar, que significa el inicio de un proceso ininterrumpido de educación." Ministerio de Educación (1999). *La educación en Cuba*, p. 21.

¹⁷ "El Sistema Nacional de Educación de la República de Cuba está concebido como un conjunto de subsistemas orgánicamente articulado en todos los niveles y tipos de enseñanza. Los subsistemas que integran la estructura del Sistema Nacional de Educación son : Educación Preescolar / Educación General Politécnica y Laboral / Educación Especial / Educación Técnica Profesional / Formación y Perfeccionamiento del Personal Pedagógico / Educación de Adultos / Educación Superior." Ministerio de Educación (1999). *La educación en Cuba*, p. 20.

¹⁸ La formació de les ajudants pedagògiques és de nivell preuniversitari en l'especialitat de formació i perfeccionament de personal pedagògic. En algunes escoles ens informen que en cada grau (grup-classe) hi ha la mestra/el mestre i un ajudant.